

“Dostojanstvo – istorija i značenje pojma”

Razgovor održan 16. decembra 2015. godine o studiji “Dostojanstvo – istorija i značenje pojma” američkog filozofa Majkla Rozena (Michael Rosen). Uvodničari/ke su bili: Lino Veljak, Filozofski fakultet, Zagreb, Vesna Stanković Pejinović, filozofkinja, Beograd i Dragan Jovanović, filozof, Beogra. Razgovor je održan u prostorijama Žena u crnom uz prisustvo 22 osobe.

Lino Veljak: Rozenova knjiga pod naslovom “Dostojanstvo– istorija i značenje pojma” originalno je objavljena 2012., a prevod na srpski pojavio se ove godine, dakle 2015. Knjiga ima dva osnovna dijela. Prvi dio odnosi se na razvoj pojma dostojanstvo, a drugi tematizira značenje pojma dostojanstvo. Pisana je veoma popularnim stilom ali je teže čitljiva za osobe koje nisu u struci filozofije ili političke teorije. Tema je prikazana na kvalitetan način, tako da ova knjiga zaslužuje punu pažnju.

Sada će nam Dragan i Vesna predstaviti bitne dimenzije knjige:

Što dostojanstvo za nas znači i koje pouke možemo izvesti iz rasprave o ljudskom dostojanstvu, pojmu, značaju, primjeni? U uvodnim prikazima i komentarima će biti dovoljno pitanja otvorenih da nastavimo razgovor o ovoj temi.

Dragan Jovanović: Izabrao sam deo o samom pojmu dostojanstva. Knjiga je za mene bila otkrovenje, jer kada se kaže dostojanstvo obično se misli da znamo šta je to. Zapravo se taj pojam se nalazi u svim ključnim dokumentima na nivou sveta, npr. Deklaraciji o ljudskim pravima, gde se kaže da su svi ljudi rođeni u slobodi i jednaki u dostojanstvu i pravima. Drugi je nemački ustav, prvi član koji je pisan 1949. godine, gde je rečeno da je ljudsko dostojanstvo nepovredivo, da je dužnost države da ga štiti, i da je ljudsko dostojanstvo temelj mira i pravde u svetu. Tako je taj pojam ušao u raspravu, jer u filozofskim raspravama dostojanstvo ima neka napetost između filozofa, da je ono jedan prazan pojam koji nije utemeljen na dubljem značenju. M. Rozen iznosi istoriju pojma: da se pojavljuje u Rimu, prvi ga koristi Ciceron, zatim autor prati istorijski razvoj širenja pojma, tj. da dostojanstvo pripada određenim pojedincima i eliti, dakle ima društveni status. Pojam dostojanstva se pojavljuje u kontinentalnoj zapadnoevropskoj tradiciji kao izraz društvenog statusa: “Oni koji se bave javnim poslovima moraju biti dostojanstveni”, smatra Rozen. Ciceron ga proširuje na stil i držanje govornika i određenu vrstu govornika koji mora biti dostojanstven, i da bez obzira na reakciju publike mora zadržati samokontrolu i biti dostojanstven u držanju i govoru. Ciceron pojam dostojanstva proširuje, u smislu da ono pripada svim društvenim bićima, ali to nije egalitarni pristup da sad to pripada i robovima i zanatlijama i drugim staležima. Nakon rimskog perioda hrišćanska kultura preuzima taj pojam, i kod raznih teologa se pojavljuje i kod Tome Akvinskog i raznih papa i njihovim poslanicama i tu se preko Akvinskog proširuje. On smatra da “dostojanstvo pripada svim ljudima i čitavom živom svetu koji je utemeljen u božjem planu i predstavlja više od društvenog statusa nego ima vrednost sam po sebi”.

Čitav taj deo hrišćanske kulture i period katolicizma karakteriše napetost između dostojanstva i egalitarizma. Oni će priznati svakom čoveku dostojanstvo ali ne i pravo da budu jednaki u društvenom statusu sa drugima niti da imaju ljudska prava kao viši slojevi. Šizofrenija zapadnog hrišćanstva je raspolučena i do početka 20. veka ne prelazi na egalitarni sistem. Dolazi period renesanse gde se pojavljuje Pico della Mirandola, a kasnije Imanuel Kant otac svih ljudskih prava, oni smatraju da dostojanstvo nije status ni način ponašanja, stil govornika nego je to vrsta srži koje svako živo biće ima. Kant kaže da je dostojanstvo po sebi vrednost svakog ljudskog bića. Time se kasnije i Šiler bavio, analizirajući neke antičke skulpture poput Laokona, ustvrdivši da je dostojanstvo u patnji, poniženju... Taj pojam se kroz kulturno civilizacijsku istoriju u zapadnoevropskom diskursu razvijao u 4 varijante. Sve su bile u nekoj koegzistenciji: dostojanstvo kao društveni status, kao vrednost koje pripada svakom, pa i biljkama, i da ono pripada svim ljudskim bićima gde će kasnije dovesti do univerzalnih deklaracija o ljudskim pravima i nemačkog zakona gde je dostojanstvo nepovredivo i temelj mira slobode i pravde, i Ženevske konvencije, koja se tada definisala u odnosu na ratove, s tim što je ona razdvojila pojam dostojanstva i ljudskih prava. Dostojanstvo samo po sebi predstavlja vrednost, a ljudska prava su sama po sebi utemeljena u svakom ljudskom biću. Deklaracija o ženskim ljudskim pravima kaže da su povrede osoba i života deo ljudskih prava, a da su povrede dostojanstva ne mogu biti utemeljene u vređanju, ponižavanju, ideološkom, rasnom, političkom itd. Filozofi su razdvajali ta dva pojma, smatrali da jedno ne generiše drugo, za razliku od Kanta koji kaže da se iz dostojanstva izvlače ustavno pravno i moralno svi propisi, zakoni i da su svi u tim pravima jednaki.

Vesna Stanković Pejinović: Vrlo je interesantno da filozof na početku knjige postavi pitanje same filozofije, tj. kako filozofija voli ili da nas zbuni ili da nam približi neki pojam. Kaže: "filozofija je teatar i razni pristupi su kao glumci koje mi tumačimo na razne načine." Ili dobro poznata Marksova teza: "filozofi su svijet različito tumačili, radi se na tome da se promijeni."

Da li je danas filozofija uopće sposobna pojmiti svijet? Da li imamo kapacitete da možemo pristupiti pojmu na taj način? Ja sam to sebi tako objasnila. Nema jedne istine, nego različite perspektive i kako mi sami u našoj unutrašnjosti doživljavamo pojam, tako ustvari tumačimo svijet.

I ja bih od te svoje pretpostavke krenula iznoseći impresije o knjizi. Naime, danas je teško pričati o dostojanstvu jer ga mi svjesno gubimo ili smo ga dali. Gubite dostojanstvo danas kad odete da platite račun. Ni ne osjećate da ga gubite, nemate vodu, struju, račun dolazi, vi stojite u redovima, plaćate. Dostojanstvo se čak na tim malim sitnicama gubi. Da nam budu jasni slojevi tumačenja, pravno dostojanstvo, nemojte ljude povređivati kao takve, to nama normalno dođe da budemo svjesni našeg položaja.

Drugi aspekt je koliko mi dostojanstvo sami u sebi izgrađujemo, koliko smo dostojanstveni sami prema sebi pa onda prema svijetu. Ili: u zakonodavstvu smo navodno svi jednakopravni pred zakonom, a da li je to baš tako? Ako se okrenemo filozofiji kod antičkih Grka, kod Platona i Aristotela, to nije bilo tako, i jedan i drugi su smatrali da dostojanstvo ne pripada svim ljudima, da rob nema nikakvo dostojanstvo, oni su tu da rade, a sam rad nije dostojanstven. Danas se vraćamo tome da je naš rad

potpuno nedostojanstven i obezvređen. Pico della Mirandola je naglasio da je čovjek taj kome su date sve mogućnosti, od njega zavisi da li će da dosegne životinjsko dno ili je sposoban da se vine u visine? Ili ako ćemo komparirati Makijavelija, čovjek je pola zvijer pola čovjek. Čovjek se sam odlučuje kojim će putem krenuti. Važno je o tome razmišljati. S druge strane, kod nas je uvriježen moralno društveni kontekst razmišljanja i ponašanja i kad se kaže "dostojanstvenik", misli se na čovjek na visokom položaju. Da li je on dostojanstven zbog samog sebe ili zbog položaja? Naravno, zbog položaja, a Bekon je rekao da se vrlo često čovjek nedostojanstvenim putem penje do dostojanstvenog položaja. Onda imate primjer kako neku misao ili poruku koju šalje dostojanstvenik sa medija, to je isto tako velika poruka jer ljudi vjeruju medijima, a još više tom čovjeku koji nosi funkciju dostojanstvenika, i onda je taj spoj čini jednu 'fantastičnu' poruku koja ima puno jaču snagu nego poruka običnog čovjeka. Jedan primjer mi je ostao upečatljiv: Meri En Slotter, profesorica s Harvarda koja je bila kod Hilari Klinton savjetnica, predavala političku filozofiju. Ona se zalagala za invaziju na Irak, Siriju. Koliko je njena poruka jača, da li je to poruka bila Univerziteta na kojem je predavala, ili je to njena 'osobna' poruka, ili je to poruka koja je općeprihvaćena. Ona nosi dostojanstvo njenog položaja i time je njezina poruka jaka. To je manipulacija koja je vrlo opasna, zato su ti ljudi na tim položajima opasni, važne su poruke koje oni izgovaraju.

Kad se radi o dostojanstvu, to je povezano sa položajem i obrazovanjem. A Niče kaže da obrazovan znači biti sposoban sakriti koliko je neko bedan i loš, kolika je zverska i njegova težnja, koliko je nezasitan u svom prikupljanju i bestidan u svom uživanju. Važno je reći Kantovo poimanje čovjeka po sebi, da treba slijediti moralni zakon pa na taj način krenuti putem dostojanstva. Niče upravo kritizira da nije dovoljno biti samo čovjek, nego se treba izgraditi kao čovjek da bi se postigao stupanj da si ti u stanju slijediti svoj vlastiti moralni zakon. Niko ne spori da je to jako teško ali mislim da ako se želi to postići, da krenemo sami od sebe i postavimo svoju unutarnju smjernicu koja nam može biti putokaz i vodilja ka ličnom dostojanstvu.

Jedna stvar koje nema u knjizi, po meni objedinjuje pojam dostojanstva, od Marka Miljanova "O čojstvu i junaštvu". On je čovjek koji je u 6. deceniji naučio tek pisati ali je bio sposoban shvatiti tu nit, čast čovjeka i rekao je šta je čojstvo - biti sposoban zaštititi slabijeg od samoga sebe, a junaštvo je biti hrabar da pobijediš jačega od sebe. Sad mi mislimo da je važnije ili jednostavnije biti junak. Ne, teže je da budeš čovjek, nego junak. Teže je imati to čojstvo u sebi. Čovjek je sklon da zgazi one koji su slabiji. Miljanov kaže, ne možeš biti junak ako nisi čovjek, samo junaštvo bez čovečja je sirova snaga, nema ono plemenito u sebi.

Kad kažemo moral, mi moramo sebi nekako protumačiti, da definiramo koje su naše moralne postavke, i da li smo ih sposobni usvajati, i prakticirati ih. Nisam sigurna da smo u današnje vrijeme došli do nivoa da smo ih sposobni usvojiti, a kamoli prakticirati. Kad govorimo u Kantovom smislu morala, govorimo o istinoljubivosti. Šta je istinoljubivost u današnjem društvu? Mi odmah kažemo 'pa to je laž'. Međutim, danas je to korist, jer postali smo vrsta urbanog pračovjeka koji kao predatori tražimo koristi koje možemo izvući iz društva, i zato upotrebljavamo ljude kao sredstva, a ne kao svrha same po sebi, i

zato postajemo lažljivci. Zato taj koncept društva u koji smo upali, izvlači iz nas ono što je fundamentalno - moralne dijelove našega bića i potpuno nas gura prema životinjama, a ne uzdiže nas prema čovjeku. Mi smo daleko od tog samoostvarenja.

Kako je From napisao 'Bijeg od slobode', tako i mi ustvari danas bježimo od dostojanstva.

Lino: Među ostalim Rozen postavlja pitanje je li postupanje spram nekoga ili neke skupine ljudi s dostojanstvom korisno za tu osobu ili skupinu. Razmatrajući moguće odgovore, on zapaža i kako utilitarizam u tom pogledu daje potvrđan odgovor. Dakle, ponašanje s dostojanstvom je korisno za toga nekoga spram koga se odnosimo, poštujući njegovo ili njezino dostojanstvo. Zaključuje da i utilitarizam staje na stranu humanizma. Utilitarizam je inače jedna etička teorija koja kaže da je dobro ono što je korisno. Humanizam treba razlikovati od humanitarizma. Humanizam je teorija, prije svega praksa uvažavanja vlastitog i tuđeg dostojanstva. Vi možete dati humanitarnu pomoć i pritom poniziti prosjaka kojem ste udijelili pomoć. To nije humanizam, ali jest još uvijek humanitarizam jer ste tom nesretniku pomogli da ne umre od gladi. Ali njega ne tretirate kao osobu koja zaslužuje da bude tretirana s ljudskim dostojanstvom. Sad se vraćamo na pitanje je li to korisno? Najprije moramo postaviti pitanje: što je to korist i što je to korisno? Na koji način može biti nekom korisniku ili korisnici humanitarne pomoći korisno ako se spram nje odnosimo humanistički, poštujući njeno ljudsko dostojanstvo?

Na koji način može meni ili bilo kom od nas, biti korisno ako neko poštuje moje ili bilo čije od nas ljudsko dostojanstvo? Na to pitanje neću dati direktan odgovor, nego kroz prikaz slučaja osobe koja ne osjeća nikakvu potrebu da bude dostojanstvena. Nema potrebu niti da se spram nje nose s dostojanstvenošću, niti se ona odnosi spram drugih poštujući njihovo dostojanstvo. Svatko od nas zna takve ljude koji su obilježeni time da su ponizni u odnosu na moćnije od njih, i koji uopće ne misle da je to problematično. Budući da je u toj hijerarhiji moći vrlo malen broj osoba koje su na sasvim dnu ljestvice, velika većina ljudi je na nekim pozicijama u moći. Onaj najbjedniji lumpenproleter ima ženu nad kojom je nadmoćan, a ona ima djecu nad kojom je nadmoćna, a ta djeca imaju igračke ili maker bube koje mogu mučiti. Ta osoba je u odnosu na nadmoćne puzava i ponizna, a u odnosu na one kojima je nadređena bahata, cinična, osiona. Nema nikakve potrebe da poštuje njihovo dostojanstvo jer nema potrebu ni za vlastitim dostojanstvom. U odnosu na moćne treba biti pokoran, a onda to nadoknaditi u odnosu na slabije i ponižene. To je sindrom vodnika ili desetara. Vodnik je u odnosu na kapetana manji od makovog zrna. Problem je što taj vodnik onda muči i maltretira i unižava ljudsko dostojanstvo od sebe nižih vojnika i starješina.

Nedostojanstven čovjek osjeća, zna i vjeruje da je korisno ono što donosi materijalnu dobit i osjećaj moći, a sve drugo je beskorisno. Tu postavljam pitanje: kakav je karakter takvog čovječanstva u kojem dominira dostojanstva lišen tip ljudskih bića? Živimo li mi u takvom svijetu ili drugačijem? Što uopće rasprava o dostojanstvu znači za nas? Rekao bih da Žene u crnom imaju u tom pogledu jednu važnu zadaću. Baza ili polazište za

ispunjavanje te zadaće je nešto što se tu od početka radi, a to je suočavanje s nedavnom prošlošću u kojoj su ljudska bića masovno bivala ponižavana, mučena i konačno ubijana, lišavana ljudskog dostojanstva, pri čemu su ta ratna i pararatna ponižavanja – koja idu sve do genocidnih radnji - ekstreman izraz istine svijeta u kojem nema potrebe za dostojanstvom, gdje odsutnost dostojanstva dovodi do svojih krajnjih konsekvencija, završava tako da oblikuje Aušvice, Srebrenice, Vukovare, danas Alepe i slično. Moramo se, dakle, zalagati za takav svijet u kojem će ljudi biti autonomna ljudska bića, a neće se sastojati od gospodara i robova. Neće se sastojati od poslušnika koji nemaju potrebu za vlastitim dostojanstvom, ni za dostojanstvom drugih. To nije samo zadaća nego i dužnost.

Vraćamo se Kantu i tu se moramo malo distancirati od njega. Dužnost je nešto što činimo iz vanjskih razloga. Ne bi sahranio majku jer ti je šteta para, a majka je bila nikakva osoba, ali je dužnost to da napraviš jer će te prezirati rodbina, prijatelji, susjedi. Ako nema unutarnje potrebe za dostojanstvom, onda preostaje samo ispunjavanje formalne dužnosti. To je mnogo bolje nego ignoriranje istih, osobe bez izgrađene autonomije se pretvaraju u zvijeri. Ne bi bilo Srebrenice da su se oni što su ubijali držali Kanta. Bez unutrašnjeg usvajanja potrebe za vlastitim i tuđim dostojanstvom preostaje tek formalističko ispunjavanje dužnosti. I ono je bolje od totalne anomalije u kojoj slijediš svoje životinjske nagone u mjeri u kojoj ti druge životinje oko tebe dopuštaju.

Dragan: Rozen izražava jednu rezervu prema pojmu dostojanstva, i onda ga zamenjuje terminima autonomija, dužnost itd. Međutim, uglavnom prevladava mišljenje da nije dostojanstvo osnova ljudskih prava. Nevladin sektor kada se bavi ljudskim pravima bavi se pravom na život. Dostojanstvo pripada dodatnom kompleksu vrednosti koji se odnose na etničku, kulturalno, religijsko, ideološko i političko koje mora biti poštovano da se imaju ti stavovi koji otvaraju pravo na život.

Lino: S dodatkom: ipak se humanitarno pravo ne bavi samo rješavanjem prava na život, nego tu spada kasapljenje, mučenje, silovanje i druge stvari koje nisu ugrozile život, jer netko kome su iskopane oči može živjeti još 50 godina ako je dovoljno mlad, dakle njegov život nije ugrožen, žena koja je silovana također će, ako silovanje nije izvršeno na totalno brutalan način, preživjeti. Njezino pravo na život nije ugroženo. Ugroženo je upravo dostojanstvo nje kao ljudskog bića.

Dragan: U knjizi se navodi primer nekog malog minijaturnog čoveka koji zarađuje tako što ga bacaju u zrak. I kad je došao u grad, predsednik opštine je to zabranio, jer to vređa dostojanstvo drugih malih ljudi, patuljaka. To je čovek koji nema osećaj za dostojanstvo ili je potpuno indiferentan. Pitanje je da li on doista vređa druge male ljude u tom mestu? Kakva je šteta od toga što bacaju čoveka koji nema osećaj za dostojanstvo? Po mišljenju nekih ljudi to ne mora nužno da znači, neki će biti povređeni, a neki drugi neće. Nisam sigurna ni da on nema autonomiju. Možda je izabrao to.

Lino: Imam tu dva mala komentara. Prvo pitanje da li je sam gradonačelnik dostojanstven u odnosu na sebi nadređenog partijskog šefa, a u odnosu na sekretarice i podređene službenike osion, ima li on izgrađenu autonomiju ljudskog bića? U tom slučaju bi on bio na razini shvaćanja dostojanstva iz antičkih i srednjovjekovnih vremena. Dostojanstvo je nešto što automatski ide uz funkciju: onaj tko glumi dostojanstvenika je dostojanstven, dok ostali nisu. Drugi komentar je da bi se po jednakoj logici po kojoj bi se bacanje dotičnog patuljka moglo proglasiti kršenjem dostojanstva drugih patuljaka može reći sljedeće: dostojanstvo svih muškaraca je povrijeđeno time što i uživo i na televiziji 22 muškaraca trče za jednom kožnatom loptom. A budući da postoji danas i profesionalni ženski nogomet, može se reći da dostojanstvo svih žena je dovedeno u pitanje jer 22 žene trče za kožnatom loptom.

Vesna: Niče kaže da se unatoč svemu dešavaju situacije da je nužno da ti imaš autonomiju, ako misliš da budeš persona, ali ako ti si sav ili-ili onda to nije kraj. I vidim to kao perspektivu za autonomiju i dostojanstvo, i kad se govori o moći ja vezujem to u filozofskom smislu šta je to pristojno društvo. Nužno je da mi imamo zajednicu jednakih ljudi kojima je pristup moći jednak, da li je to gola sila kao gradonačelnik, premijer itd., uzmite to kao paradigmu, da li je to narativ, koncept, ili je to gola sila koju primenjuju. Naravno, narativ. Podsećam na Krležu, prepiska sa Markom Ristićem, gde on kaže: Nigdar ni tak bilo da ni nekak bilo. Nikada nije onaj koji je gore, ostao gore. Ide dole. To je jedna relativnost koja je nepojmljiva i ne može se to omesti da shvatimo.

I na vertikalnom i na horizontalnom nivou nema tlačenja, jer moramo biti jednaki, a to je dostojanstveni, autonomni, da se percipiramo kao jednaki. Čitala sam jednog izraelskog filozofa sa Hebrejskog univerziteta koji kaže: Mi moramo dati nadu Palestincima o dostojanstvenoj budućnosti. To znači da ih percipiramo jednako. Ali meni je smetao taj termin "Mi njima damo", ne daje se nada u budućnost. Ili što je rekla Borka Pavićević: "Nije se nama dogodio rat, uradili su ga". Mi stalno dovodimo stvari u pitanje. Jezik i pravo ne pripada nikome. Referiram malo na priču o srpskom jeziku i hrvatskom koji treba čuvati. Jezik ne pripada nekom gospodararu, ali mi imamo to pravo i trebamo da ga priznamo.

Lino: Spomenuto je pristojno društvo. To je nužni minimum. Pristojno društvo znači takvo društvo u kojem će se formalno i izvanjski ispunjavati dužnost čak i kada nije interiorizirana, dužnost da se spram drugih odnosiš i da se postupa poštujući i uvažavajući njihovo ljudsko dostojanstvo. Neovisno o tome misli li netko da su Romi ljudi ili poluživotinje, on će se spram pripadnika/ca romske rase ponašati kao spram jednakopravnih osoba i ljudskih bića. Pristojno društvo je ono koje je moguće bez masovno razvijene autonomije ljudskih bića, društvo u kojem je dostojanstvo dominantno samo ukoliko u njemu prevladavaju osobe koje su razvile svoju autonomiju, nisu osobe koje uzimaju u obzir ono što će od njihovog djelovanja biti prihvaćeno kao dobro, a što će biti osuđeno od okoline, nego iznutra razumiju da su i drugi autonomna bića, pa se spram njih treba odnositi s pripadajućim dostojanstvom, uvažavajući ih čak i kad te osobe ne osjećaju potrebu da se spram njih odnosi dostojanstveno.

(Priredili: Tomislav i Staša)